

О. В. Дмитренко

**ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ ГІРНИЧОГО УЧИЛИЩА ІМ.
С. С. ПОЛЯКОВА (ГОРЛІВСЬКОГО ТЕХНІКУМУ ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ) В 1876 – 1900 РР.**

В статті досліджується історія зародження та етапи розвитку Горлівського Гірничого училища в 1876-1900 рр. при підтримці найвпливовішого інвестора в Донецькому краї - Самуїла Соломоновича Полякова. Другою за значенням людиною для міста був інженер та просвітник Петро Миколайович Горлов. Завдяки цим двом людям почала розвиватись промислова Горлівка і вся система гірничої освіти.

Ключові слова: Товариство Південноросійської кам'яновугільної промисловості; Гірниче училище С. С. Полякова в 1877-1900 рр.; штейгер, техник, машиніст, будівельник; Лісичанська Штейгерська школа 1891 р.; практичні однорічні курси ім. С. С. Полякова.

В статье исследуется история зарождения и этапы развития Горловского Горного училища в 1876-1900 гг при поддержке влиятельного инвестора в Донецкий край - Самуила Соломоновича Полякова. Вторым по значению человеком для города был инженер и просветитель Петр Николаевич Горлов. Благодаря этим двум людям начала развиваться промышленная Горловка и вся система горного образования.

Ключевые слова: Общество Южнорусской Каменноугольной промышленности; Горное училище С. С. Полякова в 1877-1900 гг; штейгер, техник, машинист, строитель; Лисичанская штейгерская школа 1891г; практические одногодичные курсы им. С. С. Полякова.

The paper investigates the origin and history stages of the Mining College Gorlovskogo 1876-1900 he was with the support of most influential investors in Donetsk region - Samuel Solomonovich Polyakov. The second most important man for the city was an engineer and educator Peter N. Gorlov. These two men began to develop industrial Gorlovka the whole system of mining education.

Key words: Society of South Russian coal industry, mining school in S. Polyakov 1877-1900 biennium; butty, technician, machinist, builder; Lisichanska Shteyherska shkola1891r.; Practical courses after one year. S. S. Polyakov.

Постановка проблеми дослідження визна-

чається тим, що на території сучасної Горлівки в XIX ст. розпочався бурхливий промисловий розвиток. Царський уряд, вивчивши геологічну карту Донбасу, вирішив розробляти місцеві родовища не тільки кам'яного вугілля, але й ртуті, кам'яної солі та інш. В 1869 році С. С. Поляков, найвпливовіший банкір, фінансист та інвестор,

запросив для влаштування залізниці, кам'яно-

С.С. Поляков

вугільних копалень і рудників інженера П. М. Горлова (випускника Петербурзького Гірничого Інституту), якому і було доручено визначити місце і почати будівництво. В 1872 році була відкрита перша Корсунська Копь № 1. Але вже відразу виявилась нестача досвідчених техніків, штейгерів, маркшейдерів, машиністів. Тому в 1877 році за ініціативою П. М. Горлова і

на кошти С. С. Полякова було відкрито штейгерське (гірниче) училище.

Аналіз актуальності дослідження визначається тим, що історія найстарішого навчального закладу Донеччини – сучасного ГТ Дон НУ – малодосліджена, неоднозначна, і тому представляє не тільки краєзнавчий інтерес. Виявлення фактів щодо цієї теми дозволить уявити досить повну картину з історії освіти Донецької області (в минулому Катеринославської губернії). А вже на заснування навчальних закладів впливали соціально-економічні і політичні фактори. І якщо Донбас мав величезні родовища корисних копалин – то і освіта повинна була готувати саме таких фахівців, які б могли гідно оцінювати, проектувати, розробляти і добувати ці багатства. Враховуючи направленість наукових пошуків в статті проаналізований особистий вклад С. С. Полякова і П. М. Горлова в розвиток гірничої промисловості Горлівки та відкриття першого гірничого училища.

Виклад основного матеріалу. На прощі Перемоги в Горлівці стоїть красивий кам'яний будинок з колонами, біля входу якого висить дошка з написом «Горлівський технікум Донецького Національного університету» (ГТ Дон НУ). Це - найстаріший учбовий заклад Горлівки та і всієї Донеччини. Він був заснований в 1877 році і мав назву «Гірниче училище ім. С. С. Полякова». Звернемось до історії.

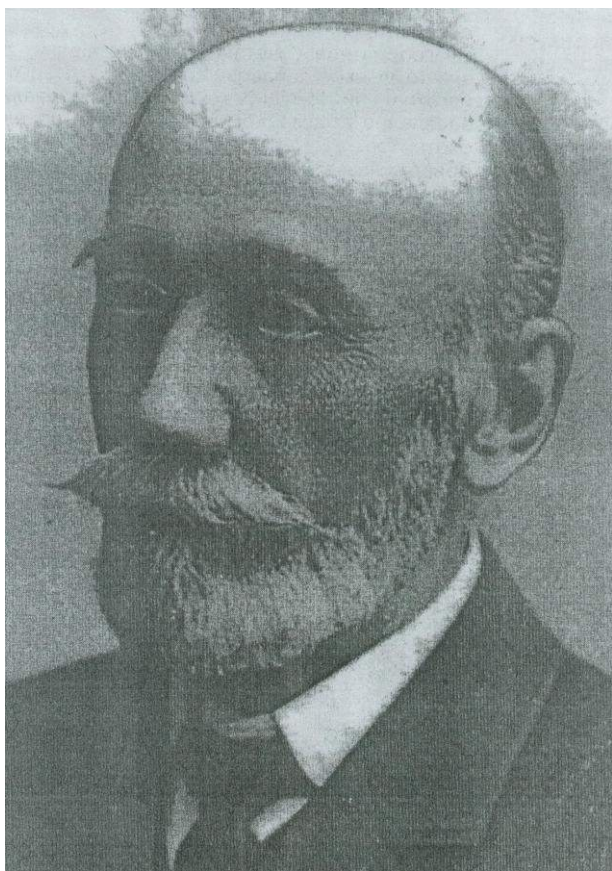
Купець 1 – ої гільдії, комерції радник Самуїл Соломонович Поляков був засновником Товариства Південноросійської кам'яновугільної промисловості, якому належали Корсунська копальня № 1 (нині шахта «Кочегарка»), копальня «Альберт» (нині шахта №5 ім. Леніна), копальні «Альфред» й «Генріх» (нині шахта №8 ім. Гайового), а також Курсько-Харківсько-Азовська залізниця. Крім того товариству належали дві копальні в області Війська Донського (нині Ростовська область). А ініціатором наукового підходу до видобутку вугілля і гірничих кваліфікованих кадрів був Петро Миколайович Горлов. Враховуючи направленість наукових пошуків, зупинимось на етапах особистого вкладу С. С. Полякова і П. М. Горлова для розвитку гірничої промисловості Горлівки та відкриття першого гірничого училища.

В 1869 році, після вивчення геологічних карт місцевості Поляков запросив для влаштування залізниці, кам'яновугільних копалень і рудників інженера П. М. Горлова (випускника Петербурзького Гірничого Інституту), якому і було доручено визначити місце і почати будівництво. Читаємо в документі: «П. Н. Горлов.... командирован в Правление Общества Южно-русской

каменноугольной промышленности, для главного управления устройством и разработкой... копей в Екатеринославской губернии 1872 г. сентября 1» [1].

Перш ніж будувати рудники, необхідно було мати розвинену інфраструктуру. Курсько-Харківсько-Азовська залізна дорога була побудована за рекордно короткий час – 16 місяців – і помпезно відкрита 4 січня 1870 року. До речі, така поспішність зіграла потім рокову роль, адже 17 жовтня 1888 г. під Харковом (станція Борки) сталась катастрофа царського потягу. Імператор з родиною чудом залишились живими [2]. Але того, кого хотіли наказати, вже не було. С. С. Поляков помер за півроку до того (7 квітня 1888 року) на порозі Петербурзької синагоги від серцевого нападу. Йому було всього 51.

По приїзді в нашу місцевість Петро Горлов не тільки спроектував залізничну гілку, шахту «Кочегарка» і був ініціатором заснування гірничого училища. Він дивував співвітчизників технічними новинками. До його особливих заслуг потрібно віднести введення стелеуступної системи виробок. Це було дуже сміливе відкриття з огляду на абсолютну відсутність в той час

Горлов П.М.

досві
дче-

них гірників і технічного персоналу.

А в Харкові, де потім жив Горлов, за його проектом були побудовані будинок міської біржі, кінно-залізної дороги (прообраз трамваю),

міське правління і навіть ... водопровід. З Харкова він потім поїхав на Кавказ, де влаштував ще дві копальні. В 1892 р. Горлов на запрошення давнього товариша опинився на Далекому Сході, де в 1894 відкрив родовище вугілля, назвавши його «Свят Макарьевським», а трохи пізніше - потужне родовище бурого вугілля, давши йому ім'я «Спаськ» - пам'ятаєте, співали в громадянську про «штурмові ночі Спаська ...»? [3]

Повернемось до Горлівки. 1 серпня 1871 року почалось будівництво Корсунського рудника № 1 (шахти «Кочегарка»). Замовляти машини для шахти, відкритої 1 березня 1872 року, Петро Горлов їздив до Бельгії. З 1872 року навколо Корсунської копальні утворюється робітниче селище, яке лише тоді починають називати Горлівкою. Наприкінці XIX століття, коли населення становило трохи більше 5-ти тисяч, Бахмутська земська управа подала клопотання перед урядом про перетворення селища в місто. І тільки в 1916 році прохання було задоволено - населенню Горлівки разом зі всіма селищами, кількість якого досягло 30-ти тисяч, привласнювався статус позаштатного міста із занесенням на карти під назвою Горлівка [3]. У 1925 р. Горлівка стає районним центром. У 1926 р. її населення становило разом з робочими селищами більше 40,5 тисяч. У лютому 1932 Горлівка отримує статус міста обласного підпорядкування.

В 1877 році за ініціативою П. М. Горлова було відкрито штейгерське (гірниче) училище ім. С.С. Полякова. Читаємо в документі: «П. М. Горлову вдалось влаштувати його імені Штейгерське Училище, яке принесло та приносить зиск в Донецькому басейні» [4]. За рік до того, в 1876 р., був опублікований проект статуту гірничого училища. Його довго обговорювали власники шахт Донбасу і члени Товариства Південноросійської кам'яновугільної промисловості. Лише 17 серпня 1877 р. міністр державного майна Росії затвердив цей статут. В тому ж році були опубліковані й правила прийому вихованців в освітній заклад, який одержав назву «Гірниче училище С. С. Полякова» [5].

Для чого потрібно було відкривати перший спеціалізований заклад по підготовці фахівців для вугільної промисловості? В збірнику статистичних даних за 1886 рік читаємо: «Товариство Південноросійської кам'яновугільної промисловості при влаштуванні кам'яновугільних копалень на півдні Росії зустріло при виробничих роботах багато труднощів по відношенню недостатності досвідчених техніків, штейгерів, маркшейдерів, машиністів і взагалі наглядачів за спеціальними гірничими роботами. З цією

метою акціонери товариства постановили: «Установити при копальнях Товариства в Бахмутському повіті Катеринославської губернії гірниче училище з таким напрямом, щоб учні вивчали теорію справи, могли здобути знання, застосувати на практиці і, після деякої підготовки під наглядом досвідчених осіб, могли б приймати участь у нагляді за виробничими роботами». [6].

В кінці серпня 1877 р., недалеко від Корсунської копальні № 1 розпочалось будівництво училища. Із села Залізного завезли цеглу, стали привозити й інші будівельні матеріали, заклали фундамент. Але незабаром настали морози, холодні дні і будівництво припинили. Весною 1878 р. будівельні роботи розпочались з новою силою, і в середині серпня 1878 р. будівництво закінчили. На цей проект Товариство Південноросійської кам'яновугільної промисловості витратило 34500 рублів. Який же вигляд мав будинок? От як його описує один із сучасників будівництва: «Будинок училища – великий трьохповерховий, кам'яний, критий залізом, стоїть одиноко на досить високому місці біля Курсько – Харково – Азовської залізниці. Нижній поверх зайнятий гуртожитком, який складався з трьох дортуарів (тобто спальних кімнат), їдальні, кухні, кімнатою для сторожа. Учні в гірничому училищі обов'язково повинні були жити в гуртожитку на першому поверсі. Як писав журналіст «Гірничого журналу»: «Приміщення вихованців дійсно не розкішне й навіть неприглядне, бо розташоване на нижньому поверсі, але ні грязі, ні холоду тут немає. Стіни поштукатурені й зовсім сухі, а підлога асфальтована, котру бажано було б замінити дерев'яною, пофарбованою. Аудиторії світлі і розташовані з боків великого просторого залу, котрий служить вихованцям за молитвенний будинок. Учні в гірничому училищі харчувались продуктами своєї кухні, вони самі ж по черзі були присутні за приготуванням їжі. М'ясо одержували в день по 1,3 фунта (400 гр.) на кожного, вранці мали чай з хлібом, о 12 годині дня – ситий сніданок з м'ясом, о 4 годині дня обід з двох блюд, а ввечері знову чай з хлібом. В свята обід з трьох блюд, тобто на третє щонебудь солодке або плоди».

На другому поверсі, як було зазначено, розміщались 3 класних кімнати (тут стояли шафи зі зразками гірничих порід місцевого рудника), фізичний кабінет, а також церква. На третьому поверсі влаштовані хори». До речі, це була єдина церква в сучасному Центрально-Міському районі Горлівки. Для задоволення релігійних і моральних потреб населення служила саме ця церква – Святого Макарія Єгипетського – при Гірничому училищі ім. С. С. Полякова. Відомо,

що у селищі до цього існувала перша Макар'євська церква, побудована ще в 30-ті роки XIX ст., але через ветхість і маленькі розміри парафіяни ходили до церкви при училищі з 1878 по 1905 рік. У 1905 р. в селищі почала діяти друга церква – Святого Миколая, відома нам як Свято-Миколаївський Собор, адже саме 19 грудня 1905 року ця церква була відкрита і освячена.

Цікавим було урочисте відкриття гірничого училища 16 серпня 1878 року. До будинку училища приїхало багато власників шахт Донбасу, серед яких були присутні: землевласник І. Г. Іловайський, члени Товариства Південноросійської кам'яновугільної промисловості, голова Товариства Поляков С. С., інженери П. М. Горлов, А. В. Міненков (відкрив родовища ртуті). Прибув сюди і батюшка з села Государев Байрак Микола Герцик. Біля входу в училище встановили ікону. Батюшка в новій святковій рясі обійшов будинок, покропив святою водою двері, вікна, стіни училища. Інженер Горлов П. М. вимовив палку промову, вказавши на велике значення відкриття гірничого училища. Першому директору училища – титулярному раднику, гірничому інженеру Сергію Олексійовичу Стрільману – були урочисто вручені ключі. Потім відбулась церемонія подарунку книг для училищної бібліотеки. С. С. Поляков першим подарував бібліотеці 18 книг на суму 110 рублів. Це були твори російських письменників: М. В. Гоголя, В. Даля, В. Жуковського, І. Гончарова. П. М. Горлов подарував 182 книги на суму 230 рублів. Переважно це були книги по гірничій справі, а також річні комплекти журналів «Гірничий журнал», «Вітчизняні записки», «Родина та школа», «Російський вісник». Титулярний радник і директор С. О. Стрільман подарував бібліотеці 13 книг, серед них С. Демгер і Б. Лебедь «Гірниче мистецтво», М. Ерахов «Курс парових машин» та О. С. Пушкін «Капітанська дочка», «Полтава», «Борис Годунов». Гірничий інженер Д. А. Стемпківський подарував дві книги. Всього в бібліотеці училища нараховувалось 215 книг на суму 357 рублів 05 копійок, учбових посібників – на суму 275 рублів. Отже, перша бібліотека в нашому місті виникла в 1878 році. Правда, нею користувались тільки учні училища. [7]

На перший курс прийняли 15 учнів, з них 14 на повне утримання училища, а один – на кошти вуглепромисловця Івана Григоровича Іловайського. Для учнів завели спеціальну форму: полукафтан з темно – зеленого сукна з кошою краваткою з голубою витушкою по бортам й обшлагом; галстук синій, суконний у вигляді

краватки російської сорочки; шаровари з сірого сукна з голубим по шву кантом; кишлак голубий, широкий; чоботи високі до колін з чорної шкіри; картуз з козирком темно – зеленого кольору з написом навколо нього «Гірниче училище С. С. Полякова»; пальто двобортне з сірого солдатського сукна з жовтими металічними гудзиками й голубою витушкою по краватці, обшлягу й бортам.

Учебний процес контролювала Попечительська Рада училища (Вищий орган), яка підбирала викладачів, завідувала матеріальною базою училища. До її складу входили: 1) Голова Правління Товариства Південноросійської кам'яновугільної промисловості (першим став дійсний статський радник С. С. Поляков); 2) два члени Правління Товариства (статський радник, гірничий інженер В. О. Бабін та статський радник, гірничий інженер П. М. Горлов, який ще виконував обов'язки інспектора училища); 3) один з членів – співробітників, котрий пожертвував на користь училища не менше 25 рублів на рік (першим був статський радник В. І. Поваляєв). Учебний процес гірничого училища здійснювала Училищна Рада, до складу якої входили: інспектор училища П. М. Горлов, директор училища С. О. Стрільман, всі викладачі. Відомі прізвища і перших викладачів: Павло Олександрович Фалін, викладач російської мови і літератури, а також математики; гірничий інженер Домінік Августович Стемпковський, викладач фізики, хімії, мінералогії, рудничного рахунку, маркшейдерської справи. До викладання в училищі запрошувались також горні інженери К. І. Кванишевський та А. В. Міненков. Закон божий викладав батьюшка з села Государів Байрак Микола Васильович Герцик [8]. В училище приймалися хлопчики віком не молодше 14 й не старше 17 років. При прийомі перевага надавалась хлопчикам – дітям службовців кам'яновугільних копалень й дітям – сиротам. Для вступу необхідно було пред'явити документ про закінчення повітового або міського училища, або трьох класів гімназії і обов'язково медичну довідку про стан здоров'я. Абітурієнти обов'язково проходили медичний огляд лікарем училища. Навчання в гірничому училищі С. С. Полякова тривало чотири роки. Навчальний процес починався з 1 серпня поточного року й закінчувався 15 червня навчального року. Перший курс називався «підготовчий», на якому учні повинні були повторити деякі предмети з програми повітового або міського училища, познайомитись з ремеслами, з будовою геодезичних й маркшейдерських інструментів. Другий курс називався «молодший технічний». На цьому курсі учні знайомились гірничою і

будівельною справою, а також розрізняли гірські породи й мінерали. Третій курс називався «старший технічний». Учні продовжували знайомитись з гірничою й будівельною справами, з геодезією й маркшейдерським мистецтвом, з загальними поняттями й правилами служби на шахтах, правилами рахунку. На початку третього курсу учні писали заяву на ім'я Училищної Ради з вказівкою, яку вони обирають спеціальність.

Останній четвертий курс - «практичний». Учні повинні були протягом року на рудниках застосовувати теоретичні знання на практиці. Після річної практики учні привозили з собою посвідчення про відгуки відтіля, де вони працювали по спеціальності. Потім на засіданні Училищної Ради вихованцям назначався випускний екзамен. Лише після екзамену видавався випускникам відповідний документ – атестат про закінчення Гірничого училища С. С. Полякова з вказівкою спеціальності.

В 1879 – 1880 навчальному році було прийнято знову 15 учнів. Тепер вже існувало два курси і навчалось 28 учнів. Але протягом року 6 учнів вибуло. Залишилось 22 учня. В 1880 – 1881 навчальному році прийняли до училища ще 11 учнів. Вже існував і третій курс. Та протягом року один учень вибув. Таким чином в 1880 – 1881 навчальному році в Гірничому училищі С. С. Полякова на всіх трьох курсах вчилось 32 учня. В 1882 р. училищна бібліотека зросла, поповнилась новими книгами. У своїй статті журналіст А. Мевіус повідомляв в журналі «Південноросійський гірничий листок» за 15 жовтня 1882 року: «Бібліотека училища справді невелика, але в ній є повні зібрання творів О. С. Пушкіна, М. В. Гоголя, Л. М. Толстого, І. С. Тургенєва і ще деяких письменників, удержуються акуратно «Московські відомості» і «Голос», а в нинішньому році асигновано 100 рублів на посилення фондів бібліотеки.

В 1880 – 1881 році відбувся перший випуск учнів на теоретичному курсі. До екзаменів за 3 курс було допущено 11 учнів, а 4-х найслабших командували на повторний курс в розпорядження інженера Кондратовича. Таким чином практичний екзамен склали 7 чоловік. Ось перші випускники училища: Бродський Анисим, Іллєвич Семен, Степанов Олександр, Тарасенко Родіон, Селиванов Сергій (свідокства на звання штейгера). Торощев Петро одержав свідокство на звання машиніста. Денисов Андрій одержав свідокство на звання десятника будівельних робіт. Всі ці сім чоловік направлені на роботу по даній спеціальності на підприємства. А через рік практичної роботи

вони повинні були в училищі підтвердити свої свідчення по даним спеціальностям.

До речі, при училищі відкрилася і перша школа Горлівки. В 1886 р. для неї було побудовано окрему будівлю та її перетворили на двокласне училище Міністерства народної освіти. Читаємо в звіті Правління від 1902 року: «Для облегшення дітям нашим вступу до гірничого училища... ми заснували підготовчу школу» [8]. У 1912 р. тут навчалося 500 дітей; персонал школи складався з трьох вчителів, чотирьох вчительок і двох законовчителів [9].

У 1891 році, через 3 роки після смерті С. С. Полякова, у фінансуванні училища з'явилися труднощі, тому на зборах акціонерів від 20 березня 1891 було ухвалено:

«... про передачу Уряду Горного училища ... на наступних умовах: 1) Гірниче училище С. С. Полякова, з існуючим в ньому нині 4-х річним навчанням, перетворюється в однорічний практичний курс, який приєднується, як вищий чи випускний клас до Лисичанської штейгерської школі. Таке з'єднання повинно мати назву: Лисичанська штейгерська школа з практичними курсами імені С. С. Полякова» [10]. Самі курси знаходилися в Горловці в старому навчальному будинку. В описі копалень Горлівки від 1896 рік читаємо: «За 17 – річне існування закінчили в ньому курс зі званням: штейгера – 90, машиніста – 6, майстра будівельника – 3. В 1895 – 1896 рр. навчається 38 учнів» [11].

Ми розглянули перші кроки діяльності гірничого училища С. С. Полякова в 1876 – 1900 рр. Безумовно, цей учбовий заклад відіграв велику роль в забезпеченні вугільної промисловості Донбасу висококваліфікованими спеціалістами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Російський Державний Історичний Архів: [Ф.37. /Оп.54.- Спр.3017 Арк. 19-20].
2. По Катеринославській залізниці: [Вып. II.– Вид. Управління Катеринославської залізниці – Катеринослав., 1912. – С. 125-157].
3. Інтернет-сайт: <http://rbc.port.su/gorlovka/izistorii.txt> /Ред. В.А. Муханова, Н.А. Савченко. – Горлівка, 2000.]
4. Некролог П. М. Горлова [Горнозаводське діло. /Вид. Ради зїзду гірничопромисловців півдня Росії (кожнотижневий випуск). За ред. Н. Ф. Дітмара./- № 49. – 8-го грудня 1915 року. – С. 1-5.]
5. Збірник статистичних даних по Катеринославській губернії: [Бахмутский уїзд. Т. 2 – Катеринослав, 1886. – С 288-292].
6. До 100-річчя Горлівського технікуму ім. К. А. Румянцева /[Редактор Галич О. А.]. - Горлівка.: Вид. № 1114., 1977. – 28 с.
7. Шевченко А. В. Як починалась Горлівка / А. В. Шевченко.- Горлівка.: за ред. В. Н. Вараки, 1977. 86 с.
8. Звіт правління Товариства південно-російської Кам'яновугільної промисловості [за період 1902 – 1903 рр. – СПб., 1904. – С.5].
9. Павлик І. С. Історико-економічний звіт / Павлик І. С. - Донецьк,.: Вид. «Донбасс», 1971. 127 с.
10. Доклад правління Товариства Південно-Російської кам'яновугільної промисловості Надзвичайному товариству акціонерів [20-го березня 1891 р. – СПб.: Б.в., 1891. – С 3-5, 7-8, 10-11, 14-18].
11. Товариство південноросійської Кам'яновугільної Промисловості. Горлівка, Катеринославська губ. – Славянськ: Типографія А. О. Котлярова, 1896. – С. 3-8.